

JAKUB EGERMAJER / 8. 8. 2019

Křížová cesta Karla Kopfrkingla

Je poměrně dobře známo, že je *Spalovač mrtvol* (1968) dílem s nejednoduchým osudem. Horor s prvky černé komedie, který se nyní vrací do kin v digitálně restaurované podobě, byl na úsvitu normalizačního režimu uložen do pomyslného trezoru a dalšího veřejného uvedení se doma dočkal až po pádu železné opony. Při pohledu do dokumentace institucí státního filmu však zjistíme, že nucené stažení z distribuce ani okupace ČSSR v roce 1968 nebyly jedinými nesnázemi, které přípravu a uvedení filmu provázely. Pohled do archivů trezorový status naopak spíše problematizuje, zatímco do popředí se dostávají produkční komplikace související s autorskými právy – komplikace, které si lze spojit spíše s kinematografií zemí tržního hospodářství

Spalovač na trhu

Zaměstnanci Národní galerie Ladislavu Fuksovi se v roce 1963, na prahu čtyřicítky, podařilo konečně vydat psychologický román *Pan Theodor Mundstock*.^[1] Dílo tematizující účinky strachu na introverta se v uvolňující se atmosféře šedesátých let setkalo s nezanedbatelným úspěchem a Fuks se stal etablovaným autorem. V průběhu roku 1965 začal pracovat na námětu, který dostal pro autora typicky morbidní název „Spalovač mrtvol“.

Právě v souvislosti s tímto námětem, který se spisovatel chystal přetavit v novelu, jej již 22. listopadu 1965 oslovila barrandovská tvůrčí skupina Šebor–Bor s nabídkou možného filmového zpracování.^[2] Skupina si u Fukse objednala synopsi, která zřejmě její zájem zvýšila, protože vzápětí nechala autora nejprve vypracovat filmovou povídku a vzápětí jej pověřila prací na literárním scénáři. Smlouvy o obou těchto zadáních obsahují opční doložku o koupi autorských práv ze strany FSB.

Barrandovské skupiny měly pro takovéto obchody samozřejmě smluvní vzor. Tyto kontrakty vycházely z obecných ujednání regulujících vztahy mezi jednotlivými organizacemi zastřešujícími kulturu socialistického státu, které byly většinou dojednány většinou již na počátku padesátých let. Smlouvy byly poměrně stručnými dokumenty obsahujícími myriádu odkazů na dekádu a půl stará ujednání. V těchto odstavcích se skrývaly lhůty stanovené jak autorovi (ohledně předložení scénáře), tak filmovému studiu (co se týče vyjádření a možnosti využití opce na práva). Tento zdánlivě triviální faktor Fuksovi vinou jeho poněkud nepraktické povahy později notně zkomplikuje život. Během soudních sporů se Fuks bude hájit právě nezkušeností s filmovým průmyslem a tím, že s plným obsahem smlouvy nebyl nikdy seznámen a že jí nerozuměl.

První měsíce roku 1967 Fuks strávil prací na předběžných verzích literárního scénáře. První nástin pravděpodobně odevzdal na přelomu ledna a února.[3] Studio pak mělo podle smlouvy deset dní na rozhodnutí o využití či nevyužití opce na autorská práva. Tvůrčí skupina tuto možnost nevyužila, místo toho ponechala Fuksovi možnost literárního scénář několik dalších měsíců přepracovávat. Současně již na podzim 1966 spisovatel odevzdal rukopis novely, která vyšla počátkem následujícího roku.[4]

Komplikace vstoupily do tvůrčího vývoje *Spalovače* 28. dubna 1967. Ladislav Fuks uzavřel s Philem Steinem, americkým vlastníkem agentury Phil Stein Enterprises, Inc., opční smlouvu ohledně autorských práv k novele *Spalovač mrtvol*. [5] Stein, cestující po Evropě a skupující lukrativní náměty, pak 2. srpna opci využil a veškerá autorská práva (k vydávání, filmovým adaptacím atd.) koupil. Čtvrtého prosince byla tato smlouva Fuksem předána agentuře DILIA, která dohlížela na zajišťování autorských práv v Československu, čímž došlo k potvrzení legality koupě. Ke všem těmto úkonům došlo během Fuksovy přípravy filmového scénáře a zároveň bez jakéhokoli vědomí Barrandova.

Hodí se poznamenat, že DILIA dostala samozřejmě do držení i všechny kontrakty mezi Fuksem a FSB. Zmínku o možném postupu autorských práv však obsahuje naposledy zmíněné dojednání z 29. prosince 1966 a pak až definitivní smlouva vypracovaná 16. března 1968. Tato prodleva může vysvětlit ochotu agentury evidovat kontakty, které byly na první pohled v rozporu.

Dva autoři

Zatímco jednal se Steinem, přibyl Fuksovi při úpravě *Spalovače* do audiovizuální podoby spolupracovník – režisér Juraj Herz. Mladý filmař, jehož celovečerní debut *Znamení raka* (1966) byl uveden v předchozím roce, si podle svých slov vybral námět vznikající ve skupině Šebor–Bor především kvůli morbidnímu názvu. Po přečtení rukopisu novely byl zklamán, protože se mu zdála nezfilmovatelná.^[6] Nicméně začal s Fuksem pracovat na literárním scénáři k budoucímu filmu.

V listopadu 1967 byly upraveny smluvní podmínky tak, aby z honoráře 26 000 Kčs, původně přislíbeného výhradně Fuksovi, dostal Herz polovinu. To již byl scénář v konečné podobě odevzdán, obohacen o explikaci, v níž Herz a Fuks zdůrazňují hororový potenciál příběhu.

V průběhu listopadu vznikla na definitivní verzi v ideově-umělecké radě TS Šebor–Bor kolekce posudků. Pod jednotlivými texty najdeme jména spisovatelů Josefa Škvoreckého a Jiřího Frieda, režiséra Vojtěcha Jasného, filmového kritika Gustava Francla a filmového teoretika Jiřího Strusky.^[7]

Struskovy a Friedovy komentáře ze srpna a listopadu jsou pozoruhodné tím, že jako jediné obsahují ke *Spalovači* vážnější výhrady. Fried mu vyčítá přílišnou literárnost, zaměřenost na slovo. V pozdějším posudku ale od výhrad ustupuje. Struska chválí dotaženost stylu, obává se však zdůrazňování hororového rozměru, který by v českém podání mohl sklouznout k parodii.

„Horror našeho života je přece poněkud jiný, než onen umělý Anglosasů, kteří si ho musejí vymýšlet a příjemně se jím lechtají,“ uvádí se v posudku z 22. listopadu, který větší naději dává rozměru filosofickému.

Zmíněná Struskova starost zaujme, pokud si uvědomíme, že právě „Anglosas“ koupil o několik měsíce dříve práva na zfilmování námětu, jehož zpracování Fuks s Herzem předložili. Večer pro sepsání tohoto posudku byl literární scénář na radě schválen. Struska se z účasti předem s lítostí omluvil.^[8]

Geneze

Sedmnáctého ledna 1968 se na Barrandově dozvěděli o Fuksových stycích s americkým producentem. Uvedeného dne se uskutečnila porada Jiřího Šebora, právního referenta FSB dr. Nora a zástupce Filmexportu Emila Sirotky s referentem DILIE dr. Bedřichem Jáhnem. Ten představitele státního filmu informoval o smlouvách, které agentuře svěřil Fuks a o Steinově nároku na práva ke *Spalovači*.

Neexistuje doklad o tom, že by FSB v této době Fukse osobně konfrontovalo. Lze vyvodit, že svými právy na zpracovávanou látku si byl Barrandov jist. Pověřil tedy pouze Jáhna, aby Steina, který byl toho času v Praze, upozornil, že práva na *Spalovače* již vlastní FSB. Jáhn místo toho na nesrovnalost upozornil Fuksova právníka dr. Svobodu a požádal ho, ať informuje Steina on (o tomto průběhu událostí alespoň informoval Šebora).

Svoboda dal Jáhnovi následně na srozuměnou, že Stein nehodlá práva na *Spalovače* využít – učinil tak nejprve telefonicky (3. března) a pak osobně (dalšího dne). Žádné písemné záruky se tedy Barrandovu nedostalo. Zdá se však, že jak FSB, tak dr. Jáhn považovali tuto informaci za dostatečnou garanci pro vznik Herzova filmu.

Patnáctého března byly zahájeny přípravné práce a dalšího dne vypracována definitivní smlouva ke koupi autorských práv od Fukse za honorář třicet tisíc korun. V květnu pak Herz s kameramanem Stanislavem Milotou dokončili práci na technickém scénáři. Ředitel FSB Vlastimil Harnach schválil rozpočet 3 201 000 Kčs a 27. června započalo natáčení.

Ještě předtím ale došlo k poslednímu dramatu přípravné fáze. Smlouvu, kterou Barrandov zaslal v březnu Fuksovi, odmítl spisovatel podepsat bez dohody s Philem Steinem. Sedmnáctého května informoval dopisem autor producenta Šebora o důvodech, ze kterých dosud nevrátil smlouvu podepsanou. V dopise se Fuks zavazuje, že podepíše a že plně uznává práva Barrandova. Dále však píše: „... ale také nehodlám a nemohu poškodit práva pana Steina. A i když jeho práva poškozena podpisem mé smlouvy se státním filmem nebudou, vyčkám jeho příjezdu... Nejsem odborník na autorská práva, od toho mám právě pana Steina...“^[9]

Z toho vyplývá, že Fuks vnímal Američana spíše jako svého agenta pro záležitosti *Spalovače*. Spisovatel se se Steinem domluvil korespondenčně a 28. května poslal podepsanou smlouvu FSB. Koncem června mu byla přiznána úloha uměleckého

spolupracovníka. Jednalo se v podstatě o uznání autorské symbiózy Fukse a Herze. Autor se tak mohl dále podílet na vzniku filmu i po skončení scenáristické práce.

Spor

Spalovač mrtvol se natáčel v létě a na podzim 1968 a do jeho produkce jak známo zasáhla srpnová invaze vojsk Varšavské smlouvy. Kameraman Milota vyrazil do pražských ulic a na materiál určený pro Herzův film natáčel vpadnuvší jednotky. K 8. říjnu, během nejednoznačného údobí mezi vpádem okupantů a počátkem „konsolidačních“ změn ve všech institucích ČSSR včetně Barrandova, natáčení skončilo. Osmadvacátého prosince byla hotova první kopie (necelý měsíc po stanoveném termínu).

Herz později v rozhovorech často uváděl, že pro film natočil i závěrečnou scénu, ve které měl Kopfrkingl s úsměvem sledovat sovětské tanky, ale sekvenci mu zakázali do filmu přidat. Tato informace ale vychází pouze z režisérova vyprávění.

Teprve po dokončení filmového produktu a během příprav uvedení propukl naplno spor o autorská práva, který Fuks zasel o dva roky dříve dvojím prodejem práv.

Sedmadvacátého ledna se konala schůzka Fuksova advokáta dr. Svobody, Phila Steina a zástupců FEXu a FSB, na které si Američan nárokoval práva na právě vzniknuvší film pro zahraničí.

Byť reprezentanti státní kinematografie zpochybňovali celý Steinův nárok, nevyloučili možnost dohody. V následujícím měsíci ale jednání znovu nabralo agresivnější tón.^[10] Stein informoval FEX, že ze svých práv nehodlá slevit a nemíní činit další ústupky. Těmito ústupky měl na mysli omezení distribučních práv na území USA, Kanadu, Japonsko a Filipíny. Filmexport následně vypracovává smlouvu, jež obsahuje tyto podmínky, zároveň ale odmítá uznat Steinův vlastní nárok na autorská práva.

Třináctého března pak FSB podává žalobu. Ne však na amerického producenta, nýbrž na Fukse. Žalobou autora chtělo FSB ujasnit své nároky na plná a celosvětová práva k natočenému filmu, aniž by se ovšem vzdávalo jednání se Steinem, který z možných distributorů nabízel nejvýhodnější podmínky. Při ve své logice absurdním obratu vyjednávacích pozic byl tedy jeden nárokovatel práv donucen kvůli konsolidaci těchto práv k žalobě jejich původního držitele, aby mohl obchodovat s nárokovatelem druhým.

FSB tak skrze Fukse chtělo zrušit Steinův nárok. Spisovatelův právník Svoboda tento postup ostře napadl 2. dubna na schůzi FITESu, která měla spor vyřešit ještě před soudním jednáním.

Nepodařilo se a 6. července obvodní soud Prahy 6 rozhodl, že výlučná práva na *Spalovače* náleží FSB a Fuksovi uložil hradit náklady soudního řízení (téměř patnáct tisíc korun). Po odvoláních mu byly náklady prominuty.^[11]

Dobrodružství v Novém světě

Spor mezi Barrandovem a Steinem byl nakonec též urovnán, v tomto případě mimosoudně. Prodej amerických práv Steinovi byl sice už od ledna 1969 jedinou nadějí na ukojení jeho nároků, FEX však během týdnů, kdy se Stein neozýval nebo s Čechy nebyl zadobře, jednal i s jinými kupci.

Jedním byla zástupkyně quebecké společnosti Eurofilm Marie Desmaraisová. Ta o film v únoru 1969 neprojevila žádný zvláštní zájem, a film proto nebyl zařazen do balíčku filmů určených pro prodej Eurofilmu. Koncem června ale Desmaraisová začala na FEXu požadovat, aby do něj *Spalovač* nakonec zařazen byl. FEX Desmaraisovou informoval, že severoamerická práva (i pro frankofonní Kanadu) mezitím prodal společnosti Grove Press. Ředitel FEXu Stanislav Kvasnička vzápětí Grove Press kontaktoval, aby práva odkoupil zpět.

Dokumentace transakcí, které se odehrály ve zbytku roku, chybí a toto dění by si jistě zasloužilo výzkum i v archivech Eurofilmu, Steina a zástupce státního filmu v USA J. Rappoportu (existují-li). Z pozdějších dokumentů ale lze soudit, že FEX práva od Grove Press nakoupil zpět, Desmaraisová však pravděpodobně přerušila kontakt a tak konečně došlo k obchodu se Steinem. Ten ale zůstal FEXu slíbenou částku dlužný – v létě 1974 se vzdává části práv (pro Kanadu a Japonsko), za což prosí českou stranu o odečtení části dluhu. Rovněž hlásí, že práva se mu v Americe dosud nezdařilo prodat.

Těmito kroky se každopádně uvolnilo místo pro Desmaraisovou. Ta si již v roce 1970 začala činit na *Spalovače* nárok. Tvrdila, že měl být obsažen v zakoupeném balíčku a že za něj již zaplatila. Toto tvrzení vyšumělo a FEX ji tehdy odkázal na Steina, na kterého se však zřejmě neobrátila. V létě 1974 ale již státní film mohl Eurofilmu

televizní práva pro frankofonní Kanadu nabídnout sám. Učinil tak, nedošlo ovšem ke shodě na ceně.

Celá historie s Desmaraisovou by tím mohla skončit. V srpnu ale kanadská podnikatelka začala požadovat dodání filmové kopie. V prvních dopisech argumentuje, že obchod byl uskutečněn a navrhovanou platbu již odeslala (což může být pravda, tuto částku však FEX neodsouhlasil). Následně začala tvrdit, že na *Spalovače* má práva již od roku 1969.

FEX na Desmaraisovou přestal reagovat a film nabídl kanadské televizi přímo. Té ovšem současně učinil nabídku Eurofilm. Státní film proto předal věc československému soudu, aby své držení práv prokázal. Soudní spor byl uzavřen o rok později jednoznačným potvrzením držení a Desmaraisové bylo přikázáno uhrazení nákladů a vzniklých škod. *Spalovač* byl následně konečně prodán quebecké televizi Radio Canada.^[12] V Československu byl ovšem tehdy již dávno stažen z distribuce.

Stále/zpět v kinech

Spalovač měl mezi tzv. trezorovými filmy štěstí v tom, že byl hotov a uveden ještě před začátkem normalizace. Filmy vzniknuvší zhruba o rok později, jako například *Ucho* (1970), nebyly uvedeny, jiné problémové snímky, jako například *Pasták* (1968), ani nestihly být dokončeny. Herzův film byl schválen do distribuce 6. ledna 1969 ústředním ředitelem státního filmu Aloisem Poledňákem.^[13]

K prvnímu uvedení došlo 14. března v Praze, slavnostní premiéra se pak odehrála 11. dubna na festivalu Finále Plzeň. Za rok 1969 byl *Spalovač* s více než půl milionem diváků pátým nejúspěšnějším filmem v ČSSR.^[14] FEX ho v následujících dvou letech prodal do Francie, Británie, SRN a Belgie.^[15] Alespoň v klubových kinech byl uveden také v Jugoslávii, Maďarsku, Polsku, Bulharsku a Rumunsku.^[16]

V září 1969 *Spalovač* obdržel Stříbrnou sirénu na festivalu v Sorrentu. V následujícím roce byl uveden na festivalech v Melbourne, Sidney a Islámábádu a vyslán jako československý uchazeč o nominaci na Cenu Akademie za nejlepší zahraniční film (do oscarového výběru ale nepostoupil).^[17] V roce 1972 byl pak ještě oceněn v katalánském Sitges.

Zahraniční kritiky *Spalovače* byly výhradně příznivé.[18] V dubnu 1972 ho však spolu s celou údajnou morbiditou díla Juraje Herze kritizuje jako „odpudivý“ místopředseda Svazu československých dramatických umělců Zdeněk Míka.[19] V témže měsíci byl film uveden v rámci kulturní akce na ambasádě v Moskvě, za což zodpovědná místa sklídila na ministerstvu zahraničí kritiku.

K 6. dubnu 1973 byl *Spalovač* vyřazen z distribuce doma a v socialistickém bloku. Tímto dnem můžeme tedy datovat jeho uložení do pomyslného trezoru. Toto ukrytí filmu ale nebylo v žádném případě stoprocentní.

Na rozdíl např. od *Ucha* není existence *Spalovače* utajována (je uveden např. ve výčtu Herzovy filmografie z roku 1978). V západoněmecké televizi byl film nadále uváděn. V USA se v této době nedočkal oficiálního uvedení, v prosinci 1979 byl ovšem s vědomím FEXu promítán na soukromé akci v Malibu.

Státní film v průběhu normalizace sám zřejmě počítal s budoucím návratem *Spalovače* do distribuce.[20] V polovině osmdesátých let ho zařadil na seznam filmů, se kterými má do budoucna obchodní plány. Již od roku 1988 se pak jednalo o jeho další prodej do USA, kam byl vyvezen roku 1990.[21]

Obnovená československá premiéra se ale uskutečnila až po sametové revoluci, 1. srpna 1990. Tyto záznamy výrazně narušují v obecnějším vědomí zažitý status *Spalovače* jako jednoho z trezorových děl. Film byl samozřejmě problematický jak svým metaforickým významem, tak účastí nežádoucích tvůrců (Chramostová, Milota), jeho handicapy ovšem nebyly tak výrazné, aby nesetřval v distribuci až do roku 1973 a aby s ním Filmexport do budoucna nepočítal.

Je tedy paradoxní, že v době zestátněné a státem kontrolované kinematografie byl největší nesnází spojenou se *Spalovačem mrtvol* zdánlivě banální spor o autorská práva.

Poznámky:

[1] POLÁČEK, Jan. *Příběh spalovače mrtvol: dvojportrét Ladislava Fukse*. Praha: Plus, 2013. Objevené portréty. ISBN 978-80-259-0221-9 (str. 133).

[2] BARRANDOV STUDIO ARCHIV: SBÍRKA SCÉNÁŘŮ: FSB_SCE_Korespondence I-III.

soudní spory

[3] BARRANDOV STUDIO ARCHIV: SBÍRKA SCÉNÁŘŮ: FSB_SCE_Smlouvy

[4] Poláček, str. 162

[5] BARRANDOV STUDIO ARCHIV: SBÍRKA SCÉNÁŘŮ: FSB_SCE_Korespondence I-III.

soudní spory

[6] Poláček, str. 160

[7] BARRANDOV STUDIO ARCHIV: SBÍRKA SCÉNÁŘŮ: FSB_SCE_Posudky

[8] BARRANDOV STUDIO ARCHIV: SBÍRKA SCÉNÁŘŮ: FSB_SCE_Posudky

[9] BARRANDOV STUDIO ARCHIV: SBÍRKA SCÉNÁŘŮ: FSB_SCE_Smlouvy

[10] Pověřenkyni FEXu Dagmar Pokorné Stein v New Yorku o půl roku později sdělil, že ho jeden ze zaměstnanců státního filmu ostře slovně napadl a že bude požadovat omluvu třeba i soudní cestou. – NFA: FONDY INSTITUCÍ: R8_AII_2P_6K_1969_Cesta do USA

[11] BARRANDOV STUDIO ARCHIV: SBÍRKA SCÉNÁŘŮ: FSB_SCE_Korespondence I-III.

soudní spory

[12] NFA: R7_BII_1P_6K_FEX: FEX x Desmarais

NFA: R7_BII_1P_6K_FEX: 1968 – 1975 Spor

[13] Za devět měsíců byl Poledňák z funkce odvolán a pak byl po téměř dva roky vězněn za protistátní činnost.

[14] NFA: FONDY INSTITUCÍ: R12_BII_3P_4K_1969_10 filmů s největší návštěvností ČSSR

[15] NFA: FONDY INSTITUCÍ: R12_AII_29_7K_1972_Seznam celovečerních filmů prodaných 1970

NFA: FONDY INSTITUCÍ: R12_AII_29_7K_1972_Seznam celovečerních filmů prodaných 1971

[16] ÚŘ ČSF: Plán pobytu Stanislava Zvoníčka v BLR od 29. 1. – 2. 2. 1973

[17] NFA: FONDY INSTITUCÍ: R12_BII_3P_4K_1969_10 filmů s největší návštěvností ČSSSR

NFA: FONDY INSTITUCÍ: R2_BII_3P_8K_Film na MFF Melbourne 1970

[18] NFA: FONDY INSTITUCÍ: R12_BII_3P_4K_1969_10 filmů s největší návštěvností ČSSSR

[19] NFA: FONDY INSTITUCÍ: 1972 Zpráva místopředsedy Svazu českých dramatických umělců v Plzni 12. 4.

[20] NFA: R7_BII_5P_2K_FEX: „Zlatý poklad čs. celovečerních filmů“ 1985-89

[21] NFA: R7_AI_6P_7K_FEX: Korespondence+seznam